

## آثار تربیتی ذکر خداوند در بعد فردی از دیدگاه روایات

فاطمه میرشاهی<sup>۱</sup>

### چکیده

این مقاله با هدف شناسایی آثار تربیتی ذکر خداوند در بعد فردی از دیدگاه روایات تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که از دیدگاه روایات ذکر خداوند چه تاثیری در بعد فردی دارد؟ تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی و روش به کار رفته کتابخانه بوده است. ابزار به کار رفته در جهت جمع‌آوری داده‌ها فیش و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. از مهم‌ترین نتایج این مطالعه می‌توان اشاره نمود انسان دارای تبارهای بسیاری است و از آنها نیاز به آرامش و آسایش خاطر است و به خاطر پیچیدگی روان برای برآورده کردن آن همواره نیاز به الگو و راهنمایی است، مکتب‌های فکری هم هر کدام به نوعی در صدد ارائه راه حلی برای رسیدن به آرامش روانی بشر بوده اند، لکن از آنجا که انسان دارای روح و روان پیچیده‌ای است و نیازهای گوناگونی در او نهفته است تنها مکتبی می‌تواند راه درست را ارائه دهد که به روح و جسم انسان آگاهی کامل داشته باشد و به لحاظ آن که خداوند خالق و رب بشر و تمام عالم می‌باشد مکاتب توحیدی در این مسیر موفق‌تر می‌باشد و از میان آنها کامل‌ترین دین توحیدی یعنی اسلام، مناسب‌ترین الگو را در قرآن کریم که کامل‌ترین راهنما در مسائل روانی است، ارائه می‌دهد و ذکر و یاد خداوند متعال را تنها منبع در آرامش معرفی می‌کند. حال این ذکر خداوند در بعد اعتقادی موجب، بدست آوردن مقام ذکر پیوسته الهی، انس با خداوند، هم‌نشینی با خدا، و... در بعد اخلاقی سبب، شفای بیماری‌های روحی و روانی، آبادی اوقات، زنده دلی، برآورده شدن حاجات، رفع گرفتاری‌ها، خیر دنیا و آخرت، لذت ذکر خدا و انقطاع و بریدن از غیر خدا می‌شود.

**کلیدواژه:** آرامش، تربیت، ذکر خدا، روایات

---

<sup>۱</sup>. طلبه سطح دو مدرسه علمیه کوثر علی آباد

## مقدمه

ذکر از اصطلاحات اسلامی است که بیش‌تر در مباحث اخلاقی مطرح است و پژوهش‌گران علوم دینی در دو عرصه اخلاق و عرفان بیش‌تر بدان پرداخته‌اند و بر سه قسم بوده که عبارت از ذکر لسانی و قلبی و عملی می‌باشد.<sup>۱</sup> ذکر، به عنوان حلقه ارتباطی عبد و خداوند، جایگاه بسزایی در تربیت انسان داشته تا انسان به واسطه این گذرگاه روحانی، از عالم جسمانی پلّی به عالم بالا زده و با ارتباط معنوی با حضرت حق از این راه زمینه تربیت و تزکیه ربانی خویش را فراهم آورده، به محضر محبوب بار آید. ذکر زبانی به عنوان آغاز این حلقه ارتباطی در مرحله ای سطحی و ظاهری، بنده را با نام و یاد محبوب آشنا می‌کند. اما حقیقت «ذکر» ارتباطی وجودی و حضوری با پروردگار است که در این مرحله به عنوان یادکرد پروردگار نه در ذهن و زبان بلکه به معنای دریافت حضور پروردگار در جای جای زندگی و حیات انسان است. این تلقی از ذکر است که زمینه کسب کمالات و فضایل و دفع درکات و رذائل را در انسان ایجاد می‌کند و به خودسازی و تربیت الهی منجر می‌گردد. از رهگذر این ذکر زمینه تربیت و حرکت انسان فراهم می‌شود و او را در زندگی فردی و اجتماعی رشد می‌دهد؛ ثمرات حاصل از این ذکر در آئینه روایت و نیز تأکید ائمه معصومین(ع) به ذکر در مواضع خاص زندگی، جنبه تربیتی آن را روشن تر می‌سازد. این ذکر آثار تربیتی فراوانی در بعد اعتقادی، اخلاقی و... دارد که در این تحقیق به آن اشاره می‌شود. در اهمیت این موضوع می‌توان گفت حقیقت ذکر و بررسی آن در منابع دینی از مسائلی است که همواره مورد توجه سالکان و رهروان راه معبود قرار گرفته و پیوندگان طریق حق به آن توجه نموده‌اند. عدم شناخت صحیح و تلقی ناصواب از این مسأله آسیب‌های فراوانی را مخصوصاً به رهروان و سالکان کوی حق وارد می‌کند. از طرفی دیگر متاسفانه معنویت و دینداری در میان مردم و جوامع بشری بسیار کم‌رنگ شده است و بیماری‌ها؛ اضطراب‌ها و نگرانی‌های روحی و روانی رشد فزاینده به خود گرفته و مردم از مشکلات جدی در زمینه‌های فرهنگی، اخلاقی؛ و اجتماعی رنج می‌برند، در چنین وضعیت نیاز مبرم دیده می‌شود تا آثار تربیتی ذکر به مورد بحث قرار گیرد، چون ذکر خداوند نقش اساسی و جایگاه ویژه در تقرب و

---

<sup>۱</sup>. کانت، تعلیم و تربیت، ص ۹۲

طاعت الهی و پرهیز از معصیت و ارفع اضطراب های روحی و روانی دارد. در طول تاریخ در این زمینه کتاب های زیادی مورد بحث قرار گرفته از جمله : بدون تردید در کتب تفسیری و حدیثی مشهور مانند کتاب الکافی کلینی، وسایل الشیعه محدث حرعاملی، غرر الحکم آمدی، بحار الانوار علامه مجلسی، سفینه البحار محدث قمی تفسر المیزان علامه طباطبایی تحف العقول ابن شعب حرانی ، کتاب چهل حدیث امام خمینی ،تفسیر نمونه پیام قرآن آیت الله مکارم شیرازی، تفسیر موضوعی ،مراحل اخلاق در قرآن آیت الله جوادی آملی، و کتاب میزان الحکمه محمدی ری شهری، به طور اجمالی به این موضوع پرداخته اند. و به بعد اخلاقی و اعتقادی کمتر اشاره شده است. لذا نویسنده برآن شده تا موضوع خود را در این راستا قرار دهد.

انسان دارای دو بعد جسمی و روحی است. جسم او همین اعضاء و جوارح او هستند و روحش بر این اعضاء دمیده شده و مدیریت وجودی انسان را به عهده دارد این روح همان است که خداوند با شرافت آن را به انسان تقدیم کرده است. روح از آن جهت که از جانب خداوند متعال به انسان عطا شده است، مأنوس و محبوب او می باشد همان گونه که بدن انسان نیاز به تغذیه دارد روح هم نیاز به تغذیه دارد. تغذیه روح آب و غذای مادی نیست، تغذیه او از چیزی است که هم سنخ او است. از این رو تغذیه آن یاد الهی است با یاد خدا روح نور می گیرد و نشاط و سرزنده می شود با یاد خدا شکوفه های تعالی و آرامش رشد می یابد و به حالت اطمینان و سکینه خویشتن می رسد. حال در اینجا به آثار تربیتی ذکر خدا از چند بعد اشاره می شود:

## **الف: در بعد اعتقادی**

### **۱ بدست آوردن مقام ذکر پیوسته الهی**

چنانچه رسول خدا(ص) در این زمینه فرموده است: « خداوند عزوجل می فرماید هرگاه اشتغال به من بربنده ام چیره گردد خواهسته ولذتش را در یاد خود قرار خواهم داد. پس چون خواهسته ولذتش را دریاد خود قرار دادم به من عشق می ورزد و من هم به او عشق می ورزم پرده میان خود و او را بر خواهم داشت و این حالت را بر او چیره خواهم کرد. دیگر وقتی مردم غافل شدند او غافل نمی شود این کسان سخنشان سخن پیامبران است. آنان قهرمان حقیقی اند<sup>۱</sup>» بدست آوردن مقام ذکر پیوسته الهی که از والاترین نعمت هاست خداوند در کتابش وعده داده که صاحب چنین نعمتی را رفعت بخشد، خداوند متعال در این زمینه می فرماید: «آن نور درخانه های است که خدار فعت داد که ارجمندش دارند و نامش در آن یادشود و او را در هر بامداد و شامگاه تسبیح گویند، مردانی که هیچ تجارت و خرید و فروشی از یاد خداوند بازشان ندارد او پیوسته خود را در محضر خداوند می بیند رسیدن به این درجه برای کسی که در راه این گونه مباحث گام می نهد بایسته است.<sup>۲</sup>»

---

<sup>۱</sup>. متقی هندی، کنز العمال ج ۱ ص ۲۳۳ حدیث ۱۸۷۲

<sup>۲</sup>. سوره نور ۳۶-۳۷

## ۲- انس با خداوند متعال

حضرت امام علی (ع) فرمود: «(ذکر الله مؤانسه) یادکننده خدا انیس با اوست.<sup>۱</sup>» برای انسان های عارف و دلباخته حق تعالی بالاترین لذت و سرور در همین است و امام حسین (ع) در دعای عرفه به محضر آن محبوب یگانه عرضه داشته است: «ای کسی که شیرینی انست را به دوستانت چشاندی ای تا اینکه در حضور تو به تملق ایستادند و به هیچ موجودی دیگر التفات نکردند. و راه دستیابی به آن هم یاد خداوند است.<sup>۲</sup>» چنانچه امام علی (ع) فرمودند: «کلیدانس یاد نمودن است.<sup>۳</sup>» یعنی هر کس برای انس با خداوند از این کلمه استفاده نماید خدا و یادش را انیس خود خواهد یافت چنانچه در دعای جوشن کبیر می خوانیم: «ای مونس و انیس یادکنندگان.<sup>۴</sup>» حضرت امام علی (ع) در این زمینه فرمود: «ذکر خداوند روشن کننده بینش ها و انیس درون هاست.<sup>۵</sup>»

برای کسی که جلیس او خداوند متعال و انیس یاد اوست تنهای و غربت مفهومی ندارد. چنانچه باز امام علی (ع) فرموده است: «خلوت و تنهای را با ذکر خدا پرکن و نعمت ها را با شکرگذاری همراه ساز.<sup>۶</sup>»

## ۳- هم نشینی خداوند متعال با انسان

برای انسان باور کردنی نیست که با آن همه کوچکی حقارت و فقر محض بتواند جلیس و همنشین خداوند عظیم و غنی مطلق باشد، اما خداوند خودش از آن خبر داده است.<sup>۷</sup> چنانچه رسول خدا (ص) فرمود: «البته او از جانب خودش خبر داده است که من همنشین کسی هستم

<sup>۱</sup>. آمدی ، غررالحکم و دررالکلم، ح ۵۱۶۰

<sup>۲</sup>. قمی، مفاتیح الجنان، دعای عرفه، ص ۳۲۱

<sup>۳</sup>. آمدی ، غررالحکم و دررالکلم، ح ۵۱۶۱

<sup>۴</sup>. قمی، مفاتیح الجنان، دعای جوشن کبیر، ص ۳۱۱

<sup>۵</sup>. آمدی ، غررالحکم و دررالکلم، ح ۵۱۶۷

<sup>۶</sup>. همان، ح ۲۳۷۴

<sup>۷</sup>. طوسی، سیره تربیتی و اخلاقی پیامبر و اهل بیت (ع)، ص ۳۲

ذکر حقیقی همیشه با اطاعت همراه است،<sup>۱</sup> در این باره در حدیثی از امام صادق (ع) می خوانیم: « هر که برآستی به یاد خدا باشد فرمانبرداری کند و هر که از خداوند غافل باشد نافرمانی کند، طاعت نشانه ره یافتگی است، و معصیت علامت گمراهی ، و ریشه هر دو یاد خداوند و غفلت است، چون آنها ذاکران عامل هستند، از نظر معنوی به چنان رشدی دست می یابند که از مسائل پشت پرده خبر دار می شوند و برای دیگران نیز مسائل را کشف و روشن می کنند.<sup>۲</sup>»

## ۱۲- شوق لقاء الله

امام رضا (ع) فرمود: « هر که خدا را یاد کنند و به دیدار او نشتابد خود را مورد مسخره قرار داده است،<sup>۳</sup>» معمولاً اگر کسی به چیزی یا به کسی که به عللی از او دور است علاقه و محبت شدید داشته باشد، هرگاه از او یاد شود حالت خاصی به او دست می دهد و همواره در دل خود شوق وصال آن را احساس می کند و برای رسیدن به او هر کاری که عملاً برایش امکان دارد انجام می دهند.<sup>۴</sup> بنابراین کسی که واقعاً خدا را به عنوان محبوب خودش انتخاب کرده باید بداند که آنگاه در ادعای خود صادق است که شوق دیدار او را در دل خود احساس کند و برای تحقق آن کوشش عملی لازم را معمول دارد، در غیر این صورت خودش را فریب داده است. چنانچه در قرآن آمده است: « بگوای یهودیان اگر گمان می کنید که فقط شما دوستان خدایید نه دیگران پس آرزوی مرگ کنید اگر راست می گوئید،<sup>۵</sup>» تا به لقای محبوب خود برسید و آنها هرگز آرزوی مرگ نکردند، چون آمادگی عملی نداشتند. امیر مؤمنان علی (ع) درباره پرهیزگاران آنان که محبت خود را نسبت به خداوند متعال با عملشان اثبات کرده اند می فرماید: «ولولا الأجل الذی کتب الله علیهم لم تستقر ارواحهم فی اجسادهم طرفه عین شوقاً الی الثواب وخوفاً من العقاب اگر نبود اجل و سرآمد معینی که خداوند برای آنها مقرر داشت روح های آنان حتی یک

<sup>۱</sup> . دشتی، نهج البلاغه، خ ۲۲۲

<sup>۲</sup> . مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۳، ص ۱۵۸

<sup>۳</sup> . . مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۳، ص ۱۶۸

<sup>۴</sup> . شکوهی، مبانی و اصول آموزش و پرورش، ص ۷۴

<sup>۵</sup> . جمعه ۶

چشم بهم زدن از شوق پاداش و از ترس کیفر در جسم شان قرار نمی گرفت،<sup>۱</sup> « پس آنها که شوق آخرت دارند، کسانی هستند که در میدان عمل نیز موفق اند.

---

<sup>۱</sup> . دشتی، نهج البلاغه، خ ۱۹۳

## نتیجه گیری

«ذکر» به عنوان پل ارتباطی عبد و پروردگار نقش بسزایی در تربیت جامعه انسانی دارد، آنگاه که ذکر را فراتر از ذکر لسانی و لفظی تلقی کنیم، و ذکر قلبی را زمینه ساز ذکر عملی و سازندگی معنوی انسان قرار دهیم. آنگاه ذاکر به ذکر الله خود را همواره در محضر محبوب حاضر می بیند و با یادکرد پروردگار در مواجهه با اندیشه ها و رفتارهای گوناگون تلاش در پرهیز از محارم و معاصی داشته و همواره با انجام آنچه خداوند به عنوان صاحب مطلق خواستار آن است، مربای به تربیت الهی گردیده و به مقام قرب پروردگار نائل می گردد. آنچه ائمه معصومین (علیهم السلام) به عنوان ثمرات ذکر و خصوصیات ذاکر واقعی بیان داشته اند و نیز ثمرات و نتایج اعراض و دوری از ذکر در آئینه کلام ایشان این نگاه و تلقی از «حقیقت ذکر» و نقش تربیتی آن را روشن می سازد. از طرفی دیگر همان طور که گاهی جسم انسان بر اثر عوامل بیمار می شود و سلامتی خودش را از دست می دهد، از نظر روحی و روانی هم ممکن است برای انسان مشکلات جدی پیش آید و او را دچار بیماری نماید و از ارزش های معنوی لازم بازدارد؛ لذا برای رسیدن به کمالات انسانی توجه به مشکلات روحی روانی و شناخت عوامل رفع آنها ضرورت بیشتری دارد؛ زیرا آنچه اصل است روح انسان است و یاد خدا به عنوان داروی شفابخش این گونه بیماری هاست و هر کس که اهل ذکر باشد از آن بیماری ها نجات پیدا می کند. مانند ظلم - با انواع و اقسامی که دارد - و تاریکی آن است که زندگی را بر انسان تیره و تار می کند و در تیه تحیر و بیابان سرگردانی و گرداب اضطراب فرو می برد و البته تنها راه نجات از آن خروج از ظلمت به نور است و این خروج جز با یاد و ذکر حقیقی حق جل و علا امکان پذیر نیست. حال این ذکر خداوند در بعد اعتقادی موجب، بدست آوردن مقام ذکر پیوسته الهی، انس با خداوند، هم نشینی با خدا، و... در بعد اخلاقی سبب، شفای بیماری های روحی و روانی، آبادی اوقات، زنده دلی، برآورده شدن حاجات، رفع گرفتاری ها، خیر دنیا و آخرت، لذت ذکر خدا و انقطاع و بریدن از غیر خدا می شود. که هدف این تحقیق بیان تاثیر تربیتی ذکر همین بعدها می شود.

## منابع و مأخذ

\*قرآن کریم

\*نهج البلاغه

- ۱- ابن بابویه قمی، محمد بن علی، خصال، مؤسسه آل البيت (ع) الاحیاء التراث، بیروت، ۱۴۰۸ ق
- ۲- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۷ ق  
انصاریان،
- ۳- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث، قم، ۱۴۱۲ ق
- ۴- خمینی، روح الله، چهل حدیث، آیین دانش، قم، ۱۳۷۶
- ۵- خوانساری، محمد، شرح غرر الحکم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۶۰
- ۶- دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، قم، نشتا، ۱۳۸۸
- ۷- سبحانی، جعفر، میزان اخلاق در اسلام، قم، موسسه امام صادق، ۱۳۸۵
- ۸- شکوهی، غلام، مبانی و اصول آموزش و پرورش، آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۵
- ۹- صادقی، هادی، درآمدی بر کلام جدید، قم، موسسه امام صادق، ۱۳۷۸
- ۱۰- طباطبائی، محمدحسین، تفسیر المیزان، جامعه مدرسین، قم، ۱۳۷۲
- ۱۱- طوسی، اسدالله سیره تربیتی و اخلاقی پیامبر و اهل بیت (ع)، قم، موسسه امام صادق، ۱۳۸۰
- ۱۲- قمی، عباس، کلیات، مفاتح الجنان، مترجم، مهدی الهی قمشه ای، قم، آیین دانش ۱۳۹۰ ه ش
- ۱۳- کانت، امانوئل، تعلیم و تربیت، ترجمه غلام حسین شکوهی، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۸ ش
- ۱۴- کلینی رازی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، اصول کافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۸۸ ش
- ۱۵- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الانوار، مؤسسه الوفاء، بیروت، ۱۴۰۳ ه ق

١٦-نورى، طبرسى، ميرزا حسين بن محمدتقى، مستدرک الوسائل ، مؤسسة آل البيت (ع) الأحياء التراث، بيروت، ١٤٠٨ق

١٧-ورام بن أبى فراس، ابوالحسين، تنبيه خواطر وترهه النواظر (مجموعة ورام) دارتعارف و دار صعب، بيروت، ١٤٠٨

١٨-هندي متقى علاء الدين، على بن حسام الدين، كنز العمال فى سنن الاقوال والافعال، مؤسسة رسالة ، بيروت، ١٤٠٥ق